

УДК 271.2-144.89

271.2-662:355.01

DOI: 10.46793/sabornost24.019M

Оригинални научни рад

Златко Матић*

Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Београд
Институт за Систематско богословље

Небојша Стевановић**

Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Београд
Институт за Систематско богословље
(докторанд)

**Монотеизам vs. монизам: питање рата као суштински
изазов хришћанском поимању Бога у 21. веку¹**

Abstract: У раду аутори разматрају актуелно питање рата у односу на хришћанско поимање Тројичног Бога. У том контексту, након уводних напомена, први део рада анализира суштинске карактеристике православног *тpојичној* монотеизма. На тим основама аутори пружају базичне претпоставке речи о Тројичном Богу, отварајући питање антрополошких последица хришћанског монотеизма у односу на савремено питање рата. У последњем делу рада нуде се конкретни закључци на суштинско питање рада: да ли је хришћанско поимање једног Бога као Свете Тројице и човека као иконе Божје компатибилно (јер укључује Једног Бога) са питањем рата или апсолутно искључује то питање (јер је Бог Света Тројица).

Key words: монотеизам, монизам, рат, тријадологија, антропологија, трoјични монотеизам, савремена цивилизација.

„Тешко да иједно социјално питање тако оштро ретушира старе и неиздјежно доноси нове дилеме, личне и колективне, као што то чини рат. Томе насупрот, ратно стање једнозначно утврђује улоге и принуђава појединце и колективитете да их се прихвате”²

Увод

Питање односа хришћанства према концепту рата представља једно од најакутелнијих савремених питања. У савременом свету, у коме, са

* zmatic@bfspc.bg.ac.rs

** n.stevanovic.223003@bfspc.bg.ac.rs

¹ Рад је заснован на излагању које су аутори одржали на пленарној сесии међународне конференције *Religion in the International Conflicts of the Modern World*, одржаној 6–7. 9. 2024. на Средрном језеру, у организацији београдског Института друштвених наука и новосадског Центра за емпиријска истраживања религије.

² Шијаковић, 2011, стр. 646–647.

једне стране, јача милитаристички пламен, претећи да поприми глобалне размере, а са друге, у коме је око 18% хришћана, неминовно се намећу питања: какав је став Цркве, конкретно, православне Цркве, према рату; да ли је рат у суштини помирљив са црквеним поимањем Бога и човека; какво је становиште теологије као речи о Богу према овом акутелном, акутном и надасве реалном у овом тренутку питању? Питање које сумира целокупно излагање јесте: да ли је хришћанско поимање једног Бога као Свете Тројице и човека као иконе Божје компатибилно (јер укључује Једног Бога) са питањем рата или апсолутно искључује то питање (јер је Бог Света Тројица)? Одговор на суштинско питање излагања подразумева најпре осврт на хришћанско поимање Бога, као аутентичног оквира разумевања социолошког и антрополошког аспекта питања рата.

Хришћанско поимање Бога: тројични монотеизам

У општој класификацији религија, хришћанство се поставља у групу тзв. монотеистичких религија, заједно са исламом и јудаизмом, као и са другим облицима монотеистичких и еноистичких религија. Ипак, иако тачна, оваква подела није исцрпна и потребује детаљније објашњење. Наиме, један од највећих православних теолога 20. и 21. века, митрополит пергамски др Јован Зизијулас, на размеђи миленијума и у контексту питања хришћанског монотеизма рекао је:

„У хришћанском предању смисао монотеизма одређен је значајно вером у Тројичног Бога. Бог јесте један, али није сам. Једнобоштво обухвата заједницу, јединство је незамисливо без мноштва [...] Хришћански монотеизам уводи у историју по први пут разликовање једног и самог: то да неко јесте један, не поистовећује се са тим да је сам. У овом случају 'један' се поистовећује са 'јединственим', реалност која не може да се пројави осим кроз један лични однос, захваљујући коме и за кога јесте јединствен”.³

Оно на чему инсистира овај православни теолог, који је у потпуности на аутентичном смеру православног схватања Бога јесте *ѿројични моноѿеизам*. Другим речима, црквено поимање Бога инсистира на монотеизму који произилази из тројичности Божјег бића: Бог јесте Света Тројица — Отац и Син и Свети Дух. Управо зато што су Отац и Син релациони појмови, они су у тој мери у заједници и јединству да без Оца нема ни Сина, као што ни Сина без Оца. Дакле, на плану је постојање *кинонијској*, заједничарског монотеизма. У оваквој перспективи говори се о *узајамности* и *исѿовремености* Једног и Тројичног Бога.⁴ На овом месту уочава се суштинска разлика хришћанског **моно**теизма од једне, са лингвистичке перспективе, сличне реалности, али садржински апсолутно различите, од *монизма*. Иако обе речи имају префиксни облик **моно**, у значењу

³ Зизијулас, 2020b, стр. 445–453.

⁴ О томе детаљније: Зизијулас, 2011, стр. 165–181.

'један', 'јединствен', 'једини', постоје суштинске разлике између монотеизма и монизма, што оставља велике последице о разумевање човека и његовог односа према друштву.

У општој енциклопедијској одредници монизам представља философско схватање које све п(р)ојаве своди на један једини принцип (духовни или материјални) који је апсолутан, разумљив сам по себи и објашњава се самим собом (космолошки монизам, пантеистички монизам, епистемолошки монизам, онтолошки монизам, итд.), при чему пројавне реалности немају онтолошку садржину.⁵ Другим речима, монизам производи **МОНОЛОГ**, **МОНОП**арадигме, **МОНО**онтологију, усамљеност, где је други непријатељ, до те мере, да постаје 'пакао' како је наглашавао философ егзистенцијалиста Жан Пол Сартр. Типични представници монистичког поимања света и Бога јесу пресократовци, чија крајња реалност нема додира са пројавним светом.

Детаљније, репрезентни пример монизма јесте пресократовац Хераклит. Један од његових сачуваних фрагмената могу бити један од кључева разумевања нашег излагања. Наиме, у фрагменту 53 Хераклит говори:

„Рат је отац свих, краљ свих, једне је обелоданио као богове, а друге као људе, једне је учинио робовима, а друге слободнима.”⁶

Оно што се одмах може уочити јесте да је монистичка онтологија овим примером директно повезана са нашом темом, питањем рата. У првом делу фрагмента наглашава се да је рат суштинска одлика човека и цивилизације уопште. Односно, постулира да свака цивилизација познаје концепт и реалност рата у неком облику. Ипак, након првог дела који инсистира на рату као суштинском елементу сваког друштва, следи други који показује на којим основама је утемељен рат. Према овом фрагменту, рат је утемељен на *йодели*, *деоби*, *селекцији*, те на крају на *индивидуализму*. Директније, у општој дефиницији рат представља стање двеју сукобљених страна, при чему у сукобу учествују конкретна бића, људи. У таквом сукобу други не представља неопходни елемент постојања, већ бива доживљаван као препрека и опасност по биће и постојање. Управо у оваквом стању, које произилази из монизма и монистичке онтологије, други човек је непосредна опасност за постојање,⁷ те рат као реалност сукобљавања постаје непосредна последица такве поставке, чак и пожељна у неком моменту.

⁵ Вујаклија, 1970, стр. 589–590.

⁶ Хераклит, Фрагмент 53. Уп. Burnet, 1920, стр. 136 (44); Marcovich, 1967; Heraclitus, 1987, стр. 37. Иако у самом наводу Хераклит за реч „рат” користи појам *polemos*, што указује на вербални и/ли философски карактер ове речи, имајући у обзир философски дискурс Хераклита, прошириће се и на питање рата у данашњем поимању.

⁷ Уп. Сартров став: „Други је мој пакао”. Sartre, 2000, стр. 93: „L'enfer, c'est les autres”.

Нагласивши базичне поставке хришћанског монотеизма и монизма, само једним примером, неопходно је директно указати на њихове суштинске разлике:

- а) у монизму крајња (парадигматска) реалност је апстрактна; у хришћанском монотеизму крајња реалност је Личност;
- б) у монизму крајња реалност је апсолутна и сама; у хришћанском монотеизму крајња реалност је Отац, дакле, заједница;
- в) у монизму други је непосредна опасност и препрека постојању; у хришћанском монотеизму други је неопходни чинилац постојања, о чему ће бити детаљније речи.

Уочивши суштинске разлике између хришћанског тројичног монотеизма и монизма смер излагања је даље упућено на питање: какве су конкретне последице тројичног монотеизма по антропологију, по схватање савременог човека? Стога, даљи правац излагања конституишу речи другог савременог православног теолога, митрополита пожаревачко-браничевског проф. др Игнатија Мидића:

„Савремени начин живота донео је човеку многе велике проблеме. Прети да угрози само постојање, како човека, тако и природе. Да ли је савремени начин постојања човека и читаве твари, живот према логици савремене цивилизације уједно и једини могући? Има ли алтернативе? Ко треба да понуди ту алтернативу?”⁸

Онтолошке последице тројичног монотеизма

Постулирајући да је Један Бог Света Тројица, православна Црква је увек имала у виду онтолошке и антрополошке последице оваквог става. Наиме, о директним последицама тријадологије, речи о Тројичном Богу, на онтологију и антропологију је могуће услед чињенице да је човек *imago Dei*. Другим речима, човек је икона Бога, и то не било којег Бога, већ Тројичног Бога. Чак и само стварање човека, према Светом Писму Старог Завета, сведочи о кинонијског карактеру Божјег бића: „Да начинимо човека по обличју своме, као што смо ми” (Пост 1, 26). На тим основама, могу се разумети речи поменутог православног теолога да „није претерано закључити да је тројична вера подарила човечанству најдрагоценију идеју: схватање људског бића као личности”.⁹

Схватање људског бића као личности представља револуцију и у филозофском контексту, али и у свакој другој области друштва. Оваква поставка подразумева да је човек као личност јединствен, непоновљив, неизменљив, који постоји *једино* и *само* у заједници. Човек се са биолошке тачке гледишта рађа као индивидуа. Његово постојање је условљено дељењем

⁸ Мидић, 2017, стр. 13–18.

⁹ Зизијулас, 2020а, стр. 353–355.

и селекцијом. Постајање личношћу представља по-**двиг**, покрет од биолошког ка кинонијском начину постојања.¹⁰ Моје 'ја' може постојати *само* уколико постоји 'ти'.¹¹ Другачије, кључан је став: не могу без другог и постојим само *ако* постоји други, који је икона апсолутног Другог — Бога. Речима претходног поглавља, неопходан је покрет *од* монистичке онтологије *ка* тројичној онтологији и личности.

На овим основама може се назрети суштинска онтолошка поставка вере у Тројичног Бога: човек је *биће заједнице*. Оно што хришћанство уводи као револуцију, а произилази из поменуто поставке, јесте *достојанство сваке* људске личности. Схваћен као *биће заједнице*, као онај који постоји само у заједници са другим конкретним бићима, свака непосредна опасност по његово биће је опасност и по заједницу. Другим речима, постоји извесна опасност која се може окарактерисати као *ајсџракџносћ заједнице*, у смислу да се заједница схвата у колективистичком смислу, где су појединци апсолутно независни. Полазећи од хришћанског поимања Бога, где Отац постоји *само* уколико постоји Син, дакле, иако се набрајају, не постоје независно, постаје јасно да православна Црква не говори о таквој онтологији. У кинонијског онтологији, која прожима сваки аспект црквеног бића, постоји међусобна онтолошка условљеност: покрет од индивидуалности ка личности схваћеној као заједница потребује другог.

Сви назначени елементи излагања представљају конституисање оквира за правилно разумевање односа хришћанства као конкретне заједнице–Цркве према питању рата. На овом месту, пре него што се укаже на конкретне последице наведених поставки на примеру рата, неопходно је да укажемо на директне закључке досадашњег дискурса:

1. Бог у хришћанству јесте Један, али није сам;
2. Хришћански Бог је Света Тројица — Отац и Син и Свети Дух;
3. Хришћанство уводи револуцију у посматрању човека: човек је **личност** — јединствена, непоновљива, постојећа само у *заједници* са другим конкретним личностима;
4. Православна Црква инсистира на достојанству сваке људске личности, без које не може да постоји;
5. На антрополошком плану, монизам и хришћански монотеизам граде апсолутно различиту и супротстављену **поставку**.

¹⁰ Митрополит пергамски Јован (Зизијулас) је посебно наглашавао овај моменат: покрет од биолошке ипостаси ка кинонијској (еклисијалној) ипостаси. Уп. Зизијулас, 2010, стр. 15–25.

¹¹ Онтолошка условљеност је наглашена и у модерној философији. Хришћанска персонологија утицала је на многе философске тенденције, нарочито XX века, конкретно код М. Бубера и Е. Левинаса. Уп. Buber, 1984. Као и: Levinas, 1990.

Питање рата: суштински изазов пред тројичним монотеизмом

На овом месту упутно је поставити конкретно питање: да ли је могуће на било који начин, било каквим менталним акробацијама, правдати рат у онтолошким оквирима и теолошком концепту који смо представили. Може ли православна тријадологија и хришћанска персоналистичка антропологија, која проистиче из учења о Светој Тројици, бити компатибилна са ратом?

Одмах треба рећи да дубина проблема не лежи у монотеизму као таквом, особито не у тројичном монотеизму, него у фундаменталистичким ишчитавањима и приступима, који је по преимућству самозаторена, окоштала и оклопљена примена моно-парадигми. Првенствено су злоупотребљени: монолог, монопол и монолитност. Апострофирамо, надаље, *моноѿол*, јер се примењује *на исуѿину*. Ово нас преводи на терен политичке теологије и политичке философије, јер се монотеизам као политички проблем периодично враћа у научни простор. Познато дело Ерика Петерсона *Моноѿеизам као ѿолиѿички ѿроблем* из 1935. године¹² води до закључка да монотеизам није одговоран за развој идеологија фундаменталистичких усмерења. Други немачки мислилац, Петер Слотердик, објавио је 2007. монографију *Божја ревности. О раѿу ѿри моноѿеизма*,¹³ у којој долази до закључка да се конфликтност и зилотизам подудару са трима актуелним формама монотеизма: јудаизмом, хришћанством и исламом. Овај философ тврди да је управо монотеизам носилац *einwertig* онтологије, једновалентне, моновалентне речи о бићу. А та моно-онтологија моно-теизма по себи одбацује сваки вид плурализма и доноси нетолеранцију и фанатизам зилотистичког типа. Рат је само нормалан след ових метафизичких претпоставки, јер рат значи елиминацију *груѿоѿ*, дрисање другости. Порекло фанатизма, сукоба и ратова је логика једног, једности, јер радикално једно или Једно не толерише никога и ништа поред себе. Нема другог, *secundum non datur!* Такво Једно може само да води монолог, реч Божја је монолог као диктат коме се човек неминовно повинује. Нема човека у дијалогу, јер дијалог нема. Занимљиво је да Слотердик исту монопарадигму види и у цивилним религијама или идеологијама. Просветитељство је само усвојило хришћанску подлогу и пребацило је у атеистички оквир. Атеистичке идеологије репродукују монотеистички фанатизам. Настаје четврта монотеистичка и истовремено атеистичка политичка „религија”, комунизам, као пример фанатизма и тоталитаризма.

Треба признати Слотердику логичку доследност, али ипак указати на њену ограничену примену. Ово је верни опис *зайагне* онтолошке структуре. Може се наставити анализа све до нихилизма. Могуће је, наиме,

¹² Peterson, 1935. Користили смо енглеско издање: Peterson, 2011.

¹³ Sloterdijk, 2007. Користили смо енглеско издање: Sloterdijk, 2009.

оваквом дедукцијом повезати јудеохришћанску парадигму са атеизмом, антитеизмом и нихилизмом. Све то, под једним условом: признати да се поменута парадигма открива као онтолошки монизам и индивидуализам *зайагноі* хришћанства, а не као тројичност и персонологија хришћанског Истока. Ове последње нису ни допреле до западне хемисфере некада јединствене Цркве. Овим не желимо да скинемо кривицу са себе, иако нисмо учествовали у развоју цивилизације у којој живимо, а која се зове хришћанском. Остаје ургентна потреба да православни теолози понуде Бога који је Тројица, који је дијалог и тријалог, а не монолог и веру да је човек личност једино када није *ипіus*, а да је *secundum*, схваћен као другост, *conditio* бића.

Закључне мисли

На самом крају постављамо још једно питање: да ли би у животу примењена персоналистичка онтологија, представљена у овом истраживању као икона тројичног начина постојања Једнога Бога, спречила ратове? Не заносимо се том идејом, знајући да је човек смртно биће, да се доји „владарке ужаса” и да прибегава промашајима (гресима) у покушају да је превазиђе. Највећи промашај је рат, јер подразумева негацију другог, све до његовог уништења.

Теорије о неком општем човеку или натчовеку, о човечанству по себи, морају се оправославити кроз персонализацију и конкретизацију. Треба се окренути оној теорији личности, која нам се предаје према парадигми светоотачке персонологије (светост личности која је пред другим) и есхатологије (мир је есхатолошки дар, који се иконизује у историји). Ако православна тријадологија и персонологија не могу да спрече рат, најмање што могу да учине јесте да непоколебиво сведоче о томе да се *нијеган* рат не може водити у име Оца и Сина и Светога Духа. Рат у име Свете Тројице, свети рат или праведни рат, је *contradictio in adjecto*. То је предање Православне Цркве и мора опстати као њена вера и порука свету.

Литература

- Зизијулас, Ј. (2010). *Еклицисолошке ѿеме*. Нови Сад: Беседа.
- Зизијулас, Ј. (2011). *Заједница и груѿосѿ — Даље сѿудѿе о лично-сѿи и Цркви*. Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске.
- Зизијулас, Ј. (2020a). Света Тројица и људска личност. У З. Матић (ур.), *Саборносѿ — Анѿолоѿијски избор 1995–2020 — Доѿринос миѿроѿолиѿа Јована Зизијуласа* (стр. 343–357). Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске.
- Зизијулас, Ј. (2020б). Истина, толеранција, монотеизам. Да ли је могућ један међурелигијски дијалог?. У З. Матић (ур.), *Саборносѿ — Анѿолоѿијски избор 1995–2020 — Доѿринос миѿроѿолиѿа Јована Зизијуласа* (стр. 445–453). Пожаревац: Одбор за просвету и културу Епархије пожаревачко-браничевске.
- Мидић, И. (2017). За један другачији начин живота. *Саборносѿ — ѿеолошки ѿоѿишњаk*, 11, 13–62.
- Шијаковић, Б. (2011). *Оѿледање у конѿексѿу — о знању и вјери, ѿредању и иденѿиѿиѿеѿу, Цркви и држави*. Београд, Службени гласник.
- Buber, M. (1984). *I and Thou*. London: Prentice Hall & IBD.
- Burnet, J. (1920). *Early Greek Philosophy*. 3rd edition. London: Adam & Charles Black.
- Heraclitus (1987). *Fragments: A Text and Translation With a Commentary by T. M. Robinson*. Toronto: University of Toronto Press.
- Levinas, E. (1990). *Totalité et infini — Essai sur l' extériorité*. Paris: Klower Academic.
- Marcovich, M. (1967). *Heraclitus: Greek Text with a Short Commentary*. Editio Maior. Merida, Venezuela: Los Andes University Press.
- Peterson, E. (1935). *Der Monotheismus als politisches Problem. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Theologie im Imperium Romanum*. Leipzig: Hegner.
- Peterson, E. (2011). Monotheism as a Political Problem: A Contribution to the History of Political Theology in the Roman Empire. In M. J. Hollerich (ed.), *Theological Tractates* (стр. 68–105). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Sartre, J.–P. (2000). *Huis Clos — suivi de Les mouches*. Paris: Gallimard.
- Sloterdijk, P. (2007). *Gottes Eifer. Vom Kampf der drei Monotheismen*. Berlin: Verlag der Weltreligionen.
- Sloterdijk, P. (2009). *God's Zeal: The Battle of the Three Monotheisms*. Cambridge: Polity Press.

Zlatko Matić

University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology
Institute of Systematic Theology

Nebojša Stevanović

University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology
Institute of Systematic Theology
(PhD candidate)

Monotheism vs. Monism: The Question of War as an Essential Challenge to the Christian Understanding of God in the 21st Century

In this paper, the authors discuss the current issue of war in relation to the Christian concept of the Triune God. In this context, after the introductory remarks, the first part of the paper analyzes the essential characteristics of Orthodox Trinitarian monotheism. On these grounds, the authors provide the basic assumptions of the word about the Triune God, raising the question of the anthropological consequences of Christian monotheism in relation to the contemporary question of war. In the last part of the paper, concrete conclusions are offered to the essential question of the work: is the Christian understanding of one God as the Holy Trinity and man as an icon of God compatible (because it includes the One God) with the question of war or does it absolutely exclude this question (because God is the Holy Trinity).

Key words: monotheism, monism, war, triadology, anthropology, trinitarian monotheism, modern civilization.

Датум пријема чланка: 10.09.2024.

Датум прихватања чланка за објављивање: 11.09.2024.